

Резюме на хабилитационния труд на гл. ас. д-р Мария Андиркова, представен на конкурс за доцент по „Ново българско изкуство (история на българската художествена критика 1878-1944)“

Хабилитационният труд „Цивилизационният избор. Българската изкуствоведска мисъл от Възраждането до средата на XX век“ (189 страници) разглежда историята на българската изкуствоведска мисъл от края на Възраждането до средата на XX век като сложно наслагване на художествени идеи. Въпреки, че досега няма системно изследване, отделни оценки с характерните белези на своето време не липсват, но никоя интерпретация не изчерпва цялата истина и е нужен съвременен поглед с интелектуалната чувствителност на днешния ден. Това е легитимна цел на всяко следващо поколение, доколкото всяко време изхожда от определена представа за човека и „полагащото“ му се изкуство.

Хората, творили в своето време, са ни оставили ценни уроци, но за да ги разберем и оценим трябва да ги изследваме в собствения им контекст, като се отчитат условностите и кодовете на културата в която са живяли. Нужна е обективна, уравновесена мисловност и внимателно боравене с фактите, за да се открият мотивите, нагласите, целите, идеите, личностните черти с които са направили своя избор, който да им придаде значимост и да утвърди своеобразието им.

В търсене началото на изкуствоведската мисъл, неизбежно се връщаме към времето когато чужденци, повечето историци и археолози, пребивават в нашите земи като част от Османската империя. Тъкмо те откриват исторически свидетелства за културния живот на българите, сред тях и множество артефакти, които носят важна информация, проправяйки път по който ще тръгнат други след тях. За съжаление, техният принос не е достатъчно оценен поне по две причини: винаги е рисковано да се екстраполира, пренасяйки опит от съседни области, а и въпросните учени не успяват винаги да разтълкуват с категорично заключение истинността и ценността на откритията. Това ще свършат по-късно българските изкуствоведи, като ги анализират със средства, присъщи на

изкуствознанието, а в наше време и с позоваване на интердисциплинарното поле с диалогичната му природа.

Към средата на XIX век в световните дела настъпват нови реалности, които повлияват и върху българската действителност, давайки тласък на освободителния процес, започнал подмолно, а сега вече все по-открито. Ако се пренесем в тогавашния момент, разбираме, че това е време на съзряване, на дейна самостоятелност след травмите и деформациите от живота в зависимост чрез добродетелите на знанието.

Главната задача, която времето поставя на пионерите, е да се утвърди принадлежността ни към християнска Европа, разколебана в дългия период на чуждо владичество. Заедно с това трябва да се възстанови идентичността ни, в която са се наслоили други отношения и други нрави. Това е възможно най-вече чрез изкуството и неговите тълкуватели, които винаги са точен резонатор за настъпващите промени.

Целта ангажира най-напредничавите умове, образовани в църковните крипторий и обучени в ателиетата на художествените гилдии. Именно тогава, все още в условията на чуждо владичество, се заражда дебатът какво изкуство е нужно на един възраждащ се народ. Той става основен за десетилетия напред в неустойимото желание да се включим като равни в общоевропейския социален и културен живот. Този стремеж на поколения творци води до непрестанни промени с въпросите, които ги вълнуват и различните отговори, които намират. Той получава динамика в навечерието и особено след Освобождението, продължава с нестихваща сила и след това, тласкайки напред цивилизационния процес.

Когато в 1878 г. идва свободата и на художествената сцена излиза първото следосвободенско поколение художници, повечето образовали се в Европа, търсенето продължава и в двете посоки – ревност към родното изкуство, в което предците са вградили своята душа и душата на народа, и усилия за приобщаването ни към европейското изкуство, откъдето можем да вземем вече утвърдени форми и да ги адаптираме за собствените си нужди, достъпни за възприемане. Това е време на самоосъзнаване и самоопознаване, в което са

вписани имената на такива автори като Мърквичка, Митов, Ангелов, Вешин, станали известни като „битописци“.

За по-голяма яснота и прегледност след началото на XX век анализът следва традиционното за родното изкуствознание деление по десетилетия, макар да няма строга разграничителна линия и явленията и идеите да преливат едно в друго в контекста на разнородността на обществото и прииждащите нововъведения.

Обновлението, модернизиранието продължава с ускоряващи се темпове, вече знаем повече за себе си и за света и творците могат да си позволят повече свобода, отколкото бяха постигнали предходниците им. Появилата се квалифицирана критика – Димитър Даскалов, Васил Димов, Андрей Протич – насърчава художниците да влагат повече лични впечатления и чувства, за да постигнат по-голямо въздействие.

Точно това желае и младото поколение, което доведе през 20-те години на XX век тези нововъведения да вземат превес над традицията и за кратко време да станат лидираща линия. Гео Милев, Чавдар Мутафов, Сирак Скитник, Николай Райнов, всеки за различно време поддържа възгледа че българското изкуство може да се нарече съвременно само ако е способно да възприеме ценностите на европейския авангард като свои. Това събужда мощната съпротива на традиционните сили. Появява се движение за опазване на родното, което не е антиевропейско, но държи идващото оттам да минава през призмата на националното ни своеобразие. Сирак Скитник, Николай Райнов и сподвижници, които вече са на „родна“ вълна, потърсиха и намериха в нашето наследство сходни елементи със западното пластично мислене и влязоха в регулиращата си роля – в търсене на перспектива можем да бъдем и българи, и съвременни хора.

Опазването на родното става постоянна грижа, но всяко ново поколение открива в него различно съдържание и смисъл, търсейки с какво да „влезем“ в Европа, какво от всичко да запазим като отличителни национални белези. Това създава напрежение и остава като постоянна тревога. Трябва да дойдат 30-те години, когато модерното и художественото наследство не се срещат като антагонисти и се постига известно равновесие.

Тази вълнуваща поредица на създаване, утвърждаване и поредно оспорване сред усложняващи се и конкуриращи се идеи приключва след средата на 40-те години на миналия век, когато прекъсва линията на свободното съперничество, там свършва и нашият анализ.

Днес, едва избавили се от тоталитарната схоластика влизаме в късната модерност, когато процесът на глобализация заличава различията, които се вливат и изчезват в универсалното. Някои смятат че ще отпадне търсенето на националната идентичност в бързо променящия се свят, както искаше авангарда в началото на 20-те години на миналия век в крайните си цели, но се провали. Едва ли е възможно хората да престанат да мислят какви са били, какви са станали и какви могат да бъдат.

Ще ни помогнат уроците, завещани ни от критическата мисъл, която откри в наследената ни култура истини за нас. Тя вникваше, съпоставяше, разграничаваше фактите, после идваше най-важното – интерпретацията, която се отнася до самия смисъл на нещата. Така изграждаше мнението си с вещина и казваше своята честна истина. Тя предпазваше творците от имитации на чужди влияния, за да не загубят самоуважение и да общуват пълноценно с другите култури, оставайки модерни хора. Когато е възможно и необходимо критиците са били посредници и са прокарали връзки за сближаване на различията като говорят ясно за проблемите без да се ограждат с привилигирано положение и „висок” език дори в най-трудните моменти, изпълнявайки дълга си с достойнство.

Разбира се, всяка интерпретация по принцип подлежи на оспорване, защото тълкуването е безкрайно. Опитала съм се да проследя основните идеи във вълнуващата история на изкуствоведската мисъл със съзнанието, че няма теория, която може да задоволи всички очаквания, особено в условията на културна глобализация, когато йерархиите и стойностите непрекъснато се променят. Но ако съумеем да се върнем към миналото без предразсъдъци, да го изведем на повърхността, да го преоткрием, да го дискутираме и проблематизираме с изострените сетива на модерността, привидно отживялото придобива пълна с живот актуалност.